

ЕКОНОМСКИ ФАКУЛТЕТ
Универзитета у Бањој Луци

ПРИМЉЕНО: 13. 8. 2021			
ОРГ. ЈЕД.	БРОЈ	ПРИЛОГ	ФРИМЕНСКИ
13/1	928	2	

ИЗВЈЕШТАЈ
о оцјени урађене докторске дисертације

I ПОДАЦИ О КОМИСИЈИ

На основу члана 149. Закона о високом образовању („Службени гласник Републике Српске“, број: 73/10, 104/11, 84/12, 108/13, 44/15, 90/16 и 31/18), члана 54. Статута Универзитета у Бањој Луци и члана 20. Статута Економског факултета, Научно-наставно вијеће Економског факултета на VIII сједници одржаној дана 15.06.2021. године донијело је Одлуку број: 13/3.690-VIII-7/21 о именовању Комисије за оцјену урађене докторске дисертације кандидата мр Дражена Марјанца под називом „Утицај слободних зона на економски раст земља у развоју“ у следећем саставу:

1. Др Горан Поповић, редовни професор, Економски факултет Универзитета у Бањој Луци, ужа научна област Теоријска економија и Међународна економија, предсједник,
2. Др Драган Глигорић, доцент, Економски факултет Универзитета у Бањој Луци, ужа научна област Међународна економија, члан и
3. Др Радован Ковачевић, редовни професор, Економски факултет Универзитета у Београду, ужа научна област Међународни економски односи, члан.

II ПОДАЦИ О КАНДИДАТУ

Кандидат Дражен (Живко) Марјанац рођен је 27.03.1984. године у Бањој Луци, Босна и Херцеговина.

Студиј II циклуса кандидат Дражен Марјанац завршио је на Економском факултету Универзитета за пословни инжењеринг и менаџмент у Бањој Луци, студијски програм Финансијско-банкарски менаџмент.

Магистарски рад под називом „Управљање банкарским ризицима у пословним активностима банкарског сектора Босне и Херцеговине“, из уже научне области Пословне финансије, кандидат Дражен Марјанац успјешно је одбранио 30.01.2013. године и стекао звање магистра пословне економије.

Студиј III циклуса кандидат Дражен Марјанац уписао је у школској 2016/17 години, студијски програм Међународна економија.

III УВОДНИ ДИО ОЦЛЕНЕ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

Тема докторске дисертације под називном „Утицај слободних зона на економски раст земља у развоју“ кандидата mr Дражена Марјанца прихваћена је од стране Научно-наставног вијећа Економског факултета Универзитета у Бањој Луци дана 11.03.2021. године (Одлука број: 13/3.276-V-6/21 од 11.03.2021. године).

Сенат Универзитета у Бањој Луци је Одлуком број: 02/04-3.675-31/21 од 25.03.2021. године дао сагласност на Извјештај о оцјени подобности теме, кандидата и испуњености услова за менторство за израду докторске дисертације кандидата mr Дражена Марјанца на Економском факултету Универзитета у Бањој Луци.

Садржај докторске дисертације изложен је у сљедећим поглављима:

Увод (стр. 1-3)

1. Теоријски оквир слободних зона и економског раста (стр. 3-63)
2. Глобализација свјетске економије и утицај на развој слободних зона
(стр. 63-113)

3. Утицај и импликације слободних зона у земљама у развоју (стр. 113-185)
4. Анализа слободних зона у земљама у развоју (стр. 185-225)
5. Дискусија (стр. 226-234)

Закључак (стр. 234-237)

Литература (стр. 238-265)

Попис слика (стр. 266-266)

Попис табела (стр. 266-267)

Попис графика (стр. 267-268)

Попис скраћеница и појмова (стр. 268-268).

Докторска дисертација написана је ћириличним писмом, фонт *Times New Roman*, величина 12, проред 1,5, на укупно 268 страница компјутерски сложеног и форматираног текста формата А4, од чега је 237 страница чистог текста, 28 страница је попис коришћене литературе а 5 страница односи се на садржај, попис слика, табела, графика и скраћеница и појмова. Докторска дисертација садржи 34 табеле, 18 графика и 5 слика. У докторској дисертацији коришћено је 325 извора литературе.

У складу са чланом 3. Правилника о поступку провјере оригиналности завршних радова студената на II и III циклусу студија Универзитета у Бањој Луци, докторска дисертација кандидата mr Дражена Марјанца прошла је провјеру оригиналности докторске дисертације са свега 2% преклапања.

Докторска дисертација је, поред Увода и Закључка, конципирана кроз 5 засебних или и међусобно повезаних и условљених поглавља. Свако поглавље подијељено је у неколико потпоглавља, која су нумерички обиљежена.

У докторској дисертацији коришћен је термин слободне зоне, иако се у литералној грађи и пракси користе више различитих термина. Послије дубљег истраживања терминологије и разлика у дефинисању различитих типова слободних зона, закључено је да су сви термини замјењиви, односно да се могу користити различити термини који представљају исти или скоро идентичан тип зоне, уз минималне варијације функција зоне. Релевантна истраживања (Shadikhodjaev, 2011; Cheesman, 2012; Zeng, 2015; Bendell, Miller, Weber, & Zhan, 2015; Zeng, 2016; OECD, 2017;

Marandu, Mburu, & Amanze, 2017; OECD, 2018; Demirelişçi, 2018; Bost, 2019; UNCTAD, 2019) сматрају да генерички појам зоне није унификован и да се као синоними могу користити различити термини (слободне зоне, слободне трговинске зоне, слободне економске зоне, специјалне економске зоне, извозно-производне зоне и др.) а да се тиме неће погријешити приликом анализе теоријског и практичног оквира функционисања слободних зона. Стога је у докторској дисертацији кандидат користио, као генеричи термин, појам слободне зоне.

Прво поглавље, под називом *Теоријски оквир слободних зона и економског раста* представља кандидатов теоријско-респективни преглед развоја теорије слободних зона и аналитичког оквира слободних зона, а дат је и преглед теоријског оквира и значаја економског раста. У том поглављу анализирани су теоријски и аналитички оквир слободних зона, карактеристике и типови слободних зона коришћени у економској теорији и пракси, као и основне теоријске поставке, значај и индикатори економског раста.

У другом поглављу, под називом *Глобализација светске економије и утицај на развој слободних зона* кандидат посебну пажњу посвећује генези међународне трговине и глобализације и њиховом утицају у настанку, развоју и модификацији функционисања слободних зона у земљама и на глобалном нивоу. Такође, анализирани су субјекти међународне трговине и њихова улога у развоју и функционисању слободних зона. Поред наведног, образложен је и међународни трговински регулаторни оквир који легислативно уређује оснивање и рад слободних зона на нивоу земље и на билатералном и мултилатералном нивоу.

У трећем поглављу, *Утицај и импликације слободних зона у земљама у развоју* кандидат анализира циклична кретања у земљама у развоју и потенцира улогу и импликације слободних зона као једне могућности за реиндустријализацијом, која значајно утиче на економски раст и развој наведених земаља. Такође, дат је преглед развоја оквира слободних зона на глобалном нивоу. У овом поглављу дефинисан је и детерминисан ефективан и ефикасан теоријски оквир слободних зона у земљама у развоју, укључујући планирање, политике и стратегије наведеног оквира. Поред наведеног, анализиране су и економске перформансе слободних зона. Користећи емпиријска истраживања у многим земаљма у развоју, кандидат је образложио трансмисиони механизам слободних зона у генерисању економског раста у земљама у развоју. Анализирајући утицај слободних зона на прилив страних

директних инвестиција, извоз и девизни прилив, запосленост, перформансе компанија и економски раст, кандидат је сублимирао улогу слободних зона као значајног фактора утицаја на економски раст земља у развоју *ceteris paribus*.

У четвртом поглављу, под називом *Анализа слободних зона у земљама у развоју* анализирају се земље у развоју које су предмет анализе: Србија, Хрватска и Белорусија. Односно, анализира се легислативни и регулаторни оквир и функционисање слободних зона у наведеним земљама. Такође, у овом поглављу емпиријским истраживањем тестирана је главна хипотеза, као и помоћне хипотезе истраживања. Операционализацијом варијабли идентификовани су зависна и независна варијабла и припадајући индикатори. Поред наведеног, дефинисан је методолошки оквир, идентификована су ограничења у истраживању, тестиран је дефинисани економски модел и образложени су резултати истраживања.

Пето поглавље, под називом *Дискусија* садржи академску расправу у вези са резултатима истраживања и компарацију са резултатима упоредивих истраживања, те је указано на научни и друштвени допринос истраживања. Предложене су препоруке, односно мјере за примјену адекватног оквира слободних зона у Босни и Херцеговини, као и правци за даљња истраживања у предметној области.

IV УВОД И ПРЕГЛЕД ЛИТЕРАТУРЕ

Кључни разлог због којих су предузета истраживања у докторској дисертацији представља проширење постојећих и откривање нових спознаја о улози и утицају слободних зона у генерисању економског раста земља у развоју, као и интензитету везе између слободних зона и економског раста земља у развоју.

Кандидат селектује претходна истраживања слободних зона, и иде у два правца. Први, доминантан правац истраживања односи се на анализу парцијалних перформанси слободних зона. Односно, анализирања улоге и утицаја слободних зона на прилив инвестиција, посебно страних директних инвестиција, производњу производа и услуга, извоз и запосленост. Други правац истраживања фокусирао се на анализирање утицаја слободних зона на економски раст, на регионалном и националном нивоу. Кандидат је у докторској дисертацији истраживао утицај слободних зона на економски раст, на националном нивоу, који је мање заступљен, у односу на локални и регионални ниво. Разлози мање заступљености су, прије свега, недостатак релевантних података и неадекватне класификације постојећих

кумулативних података у вези са економским перформансама слободних зона.

За кандидата докторске дисертације релевантна истраживања (Akinci & Crittle, 2008; Farole & Akinci, 2011; Farole, 2011; Kanungo, 2016; Ciżkowicz, Ciżkowicz-Pękała, Pękała, & Rzońca, 2017; WB, 2017; COMSEC, 2017; ASEAN & UNCTAD, 2017; Alkon, 2018; UNCTAD, 2019; Frick & Rodríguez-Poze, 2019) показала су да слободне зоне, када имају ефективан и ефикасан оквир функционисања, значајно утичу економски раст и развој националне економије, посебно земаља у развоју. Повећање броја компанија које послују у слободним зонама резултују већим приливом инвестиција, страних директних и домаћих. Повећан прилив инвестиција утиче на раст продуктивности фактора производње, што има значајне импликације на раст индустријске производње, извоза, запослености, прихода радника, а тиме и БДП-а *per capita*.

Поред директних бенефита, слободне зоне у земљама у развоју генеришу и индиректне бенефите, попут приступа савременим технологијама, *know-how*, новим знањима и вјештинама, иновацијама. Са друге стране, смјернице економских политика представљају ограничење успешног функционисања слободних зона. Недовољна изграђеност институционалног, легислативног и регулаторног оквира, као и недовољна интегрисаност националне економије у рад слободних зона значајно утичу на функционалност слободних зона у генерисању економског раста. Проблем истраживања представља логичну последицу анализе користи и ограничења у функционисању слободних зона, и сублимиран је питањем:

Да ли и на који начин слободне зоне утичу на економски раст земаља у развоју?

Дјеловање слободних зона представља осјетљиво подручје економске политике земаља у развоју. Према кандидату, земље у развоју морају „балансирати“ између интереса мултинационалних компанија и националних економских интереса.

Комплексност проблема истраживања неминовно подразумијева разматрање, истраживање и теоријске поставке оквира слободних зона који је инклузиван и одржив, са аспекта националне економије.

Предмет истраживања ове дисертације припада области међународне економије и односи се на теоријску и емпиријску анализу утицаја слободних зона на економски раст земаља у развоју. Кандидат кроз истраживање тежи да обезбеди нове спознаје о механизимима на којима почива функционисање слободних зона и утицај на економски раст земаља у развоју. Кроз истраживачке циљеве, кандидат се фокусирао да обезбеди одговоре на фундаментална питања о природи и

интензитету везе између слободних зона и економског раста земља у развоју, односно да ли слободне зоне утичу на економски раст земља у развоју и који су ефекти пословања слободних зона у земљама у развоју?

Након што је идентификовао проблем и предмет и дефинисао циљ истраживања, кандидат је конструисао главну и двије помоћне хипотезе, као логичан слијед свог истраживања о ефектима слободних зона на економски раст земља у развоју.

Главна хипотеза:

Успостављање слободних зона у земљама у развоју, уз услов интегрисаности националне економије у рад зона, ствара претпоставке за одржив и инклузиван економски раст.

Помоћне хипотезе:

- X1: Ефективан и добро конципиран модел функционисања слободних зона позитивно утиче на прилив страних и домаћих инвестиција у земљама у развоју.
- X2: Избор одговарајућег оквира слободних зона има позитиван утицај на запосленост, извоз, а тиме и на БДП *per capita* у земљама у развоју.

Широки распон терминологије коришћен је у дефинисању термина слободних зона. Иако слободне зоне постоје вијековима, терминолошко дефинисање није било унификовано дужи временски период. Са повећањем броја слободних зона од краја 1980-их, као и земља у којима слободне зоне функционишу, створена је потреба за конструисање теоријског оквира слободних зона. Тако су слободне зоне дефинисане као ограђени дијелови индустриских подручја који су специјализовани за производњу и извоз и који компанијама нуде услове који олакшавају трговину и који представљају слободно регулаторно окружење (WB, 1992). Међународна конференција о поједностављењу и хармонизацији царинских процедура, односно Измијењена Кјото конвенција (РКК), одржана 1999. године, дефинисала је и процедурално регулисала појам слободних зона (Akinci & Crittle, 2008; Demirelişçi, 2018; Omi, 2019; Bost, 2019). Анекс Д, поглавље 2 Кјото конвенције дефинише слободне зоне као дио територије земље где се сва увезена добра, у погледу царинског и пореског третмана, налазе изван царинске јурисдикције наведене земље (WCO, 2020a).

Поред наведене оквирне дефиниције, Свјетска организација слободних зона проширила је и поједноставила дефиницију слободних зона, које представљају

означени дио територије једне или више земаља где су економске активности дозвољене и ослобођене (дјелимично или у потпуности) царинских обавеза, пореза, трошкова или специфичних регулаторних захтјева који би се у другим случајевима користили (WFZO, 2015).

На основу претходно наведеног, кандидат издаваја главна обиљежја слободних зона, односно слободне зоне представљају географски ограничено и бесцаринско подручје, у њима постоје бенефити за инвеститоре и олакшице у погледу царина, пореза, административних процедура (Akinci & Crittle, 2008; Zeng, 2016; OECD, 2018).

Слободне зоне обезбеђују директне и индиректне користи и генеришу трошкове у земљама у развоју у којима функционишу. Успјех оквира слободних зона представља супрематију користи над трошковима. Динамичке користи, као и фактори социјалне кохезије и окружења, представљају кључне факторе у детерминисању свеобухватног развојног и одрживог утицаја слободних зона (UNCTAD, 2019). Динамички ефекти, нарочито утицај савремених технологија, развоја знања и вјештина и ефекат прелијевања, имају значајну улогу у индустриском развоју земаља у развоју. Истраживање Бендела, Милера, Вебера и Жана (Bendell, Miller, Weber, & Zhan, 2015), које је обухватило 100 слободних зона, показало је да слободне зоне могу бити катализатори промјене знања, вјештина и пословних пракси компанија у земљама у којима зоне функционишу. Међутим, наведени ефекти не постижу се аутоматски оснивањем слободних зона, већ представљају дуготрајан синергијски и свеобухватни процес.

Примјери слободних зона отворених у Кини, Јужној Кореји, Тајвану, Малезији, Доминиканској Републици, Маурицијусу, Лесоту и на Филипинима показују да су дугорочне развојне стратегије, које су инкорпорирале слободне зоне као интегралне дијелове истих, позитивно утицале на економски раст и развој (UNCTAD, 2019). Трошкови слободних зона дијеле се у двије групе. Први се односе на директне финансијске и капиталне издатке који су повезани са слободним зонама. Друга врста трошкова које слободне зоне генеришу односе се на негативне импликације на социјалну кохезију и окружење (Klein, 2001; Akinci & Crittle, 2008; Farole & Akinci, 2011; ILO, 2014; Kennard & Provost, 2016; ILO, 2017b; ASEAN & UNCTAD, 2017).

Истражујући економске перформансе слободних зона, кандидат је идентификовао

фундаменталне циљеве, односно разлоге због којих се оснивају слободне зоне у земљама у развоју. Прилив страних директних инвестиција у земље у развоју представља први фундаментални циљ слободних зона. Слободне зоне оснивају се са сврхом привлачења страних директних и домаћих инвестиција, у свим облицима. Многа релевантна истраживања (Akinci & Crittle, 2008; Farole & Akinci, 2011; Farole, 2011; Kanungo, 2016; Ciżkowicz, Ciżkowicz-Pękała, Pękała, & Rzońca, 2017; WB, 2017a; COMSEC, 2017; ASEAN & UNCTAD, 2017; Alkon, 2018; UNCTAD, 2019) наглашавају значај слободних зона у привлачењу страних директних инвестиција. Такође, у наведеним истраживањима доказано је постојање јаке везе између добро конципираних оквира слободних зона и прилива страних директних инвестиција. Инвестиције у слободне зоне могу креирати капацитете за пружаоце јавних услуга на географски ограниченом подручју, а такође подижу ефикасност у погледу ограничених буџетских средстава за инфраструктурне пројекте, олакшају развој кластера и представљају подршку урбаном развоју омогућавањем олакшица које ће побољшати услове живота радника свих образовних профила (Meng & Zeng, 2019).

Главне детерминанте које утичу на прилив страних директних инвестиција су: приступ тржишту (77%), стабилно друштвено-политичко окружење (64%), поједностављење покретања и обављања пословних активности (54%), сигурност и квалитет инфраструктуре и производних постројења (50%), могућност запошљавања радника свих производних профила (39%), ниво корупције (36%), трошкови радне снаге (33%) (UNIDO, 2015). Најважнија детерминанта у успјеху слободних зона представља избор локације. Слободне зоне лоциране у близини урбаних подручја имају лакши приступ локалним компанијама и добављачима, капиталу, радној снази и лакше се интегришу у пословним активностима са локалним компанијама (White, 2011). Прилив капитала и савремене технологије катализаторски дјелује на макроекономске параметре раста. Истраживање Конференције Уједињених нација о трговини и развоју (UNCTAD, 2019), које је обухватило 110 земља које имају слободне зоне, показало је да, у 47% анкетираних земља, слободне зоне имају значајан утицај на прилив страних директних инвестиција у земљу, а 25% испитаних потврдило је да слободне зоне привлаче већину страних директних инвестиција, нарочито у производном сектору.

Други фундаментални циљ оснивања слободних зона представља њихов утицај на извоз. Поред извоза, кандидат констатује да слободне зоне имају значајну улогу у

извозној диверзификацији, што је нарочито значајно за многе земље у развоју које примарно извозе сировине и производе ниже додане вриједности. Слободне зоне представљају један од важнијих инструмената који значајно утичу на вриједност извоза националне економије, посебно из сектора производње. Извоз из слободних зона генерише вриједност од 851 милијарди долара, што чини 40,08% укупног свјетског извоза (Singa Boyenge, 2007; Zeng, 2015). Вриједност извоза производног сектора значајна је у већини слободних зона на глобалном нивоу, нарочито у слободним зонама земаља Блиског истока, Сјеверне и Супсахарске Африке (Akinci & Crittle, 2008). Извозна диверзификација у многим земљама Централне и Јужне Америке, посебно у Костарики, из секора текстила, одјеће и пољопривредних производа у сектор информационих и телекомуникационих технологија повећала је удио извоза, са 10% у 1990. години на 55% у 2003. години (Akinci & Crittle, 2008; ADB, 2015; UNCTAD, 2019). И у другим регионима извозна диверзификација имала је позитивне импликације на раст вриједности и удеја извоза из слободних зона у вриједности националног извоза. У Тунису је вриједност извоза удвостручена од 1990. године, а Кенија је повећала удио извоза из слободних зона у укупном извозу са 3,5% на 19,3% у периоду 1997-2003. године (Akinci & Crittle, 2008; ADB, 2015; UNCTAD, 2019).

Трећи фундаментални циљ оснивања слободних зона у земљама у развоју представља њихов утицај на запосленост и услове рада у слободним зонама. Слободне зоне генеришу значајне импликације на тржиште рада у земљама у развоју. Поред повећања запослености, ефекат развоја слободних зона огледа се и у повећању знања и вјештине радника, а тиме и продуктивности, што је и потврдила анализа Свјетске банке (WB, 2017a). Слободне зоне креирале су преко 68 милиона радних мјеста до 2007. године, од тога 61 милион у земљама Азије, 3 милиона у Сјеверној и Јужној Америци, 1,7 милиона у Европи и 1,4 милиона у Африци (Akinci & Crittle, 2008). Новије процјене показују да су слободне зоне до 2019. године креирале између 90 и 100 милиона директних радних мјеста (UNCTAD, 2019). И друга истраживања (Zeng, 2010; Akinci & Crittle, 2008; Zeng, 2016) потврдила су значајну улогу слободних зона у генерисању запослености. Процјене Конференције Уједињених нација о трговини и развоју (UNCTAD, 2019), засноване на базама података Међународне организације рада, показују да су слободне зоне до 2019. године креирале до 200 милиона индиректних радних мјеста. Потребно је нагласити да слободне зоне представљају значајнији извор запослености у мањим земљама, са

бројем становника од 5 милиона и мање (Akinci & Crittle, 2008). Такође, слободне зоне имају значајну улогу у развоју људског капитала, смањењу социјалних проблема, редуковања буџетских издатака за незапослене раднике и обезбеђењењу тражње, односно тржишта за производе и услуге произведене у земљи (COMSEC, 2017). Потребно је нагласити и утицај слободних зона на права радника и услове рада. Анализе Ферола и Свјетске банке (Farole, 2011; WB, 2017a) показале су да слободне зоне, у одређеном броју земаља, имају негативан утицај на радничка права и синдикално организовање.

Трансмисионим механизмом функционисања слободних зона, кандидат је показао на који начин слободне зоне имају утицај на наведене макроекономске параметре. Посљедња карика у наведеном механизму, представља веза између функционисања слободних зона и генерирања економског раста. Слободне зоне, преко механизма утицаја на прилив инвестиција, извоз и запосленост, стварају претпоставке за генерирање економског раста, што представља крајњи, и најважнији циљ оснивања слободних зона у земљама у развоју.

Најрелевантније и најсвеобухватније истраживање повезаности слободних зона и економског раста земаља у развоју, које је спровела Свјетска банка (WB, 2017a), издваја се због величине узорка, доступних података и кохерентности анализе. Анализа 346 слободних зона у земљама у развоју, у петогодишњем периоду (2007-2012. године), обухватила је, између остalog, и импликације слободних зона на економски раст. Кључна импликација анализе је да је економски раст анализираних земаља у снажој позитивној корелацији са апсолутним растом слободних зона (WB, 2017a). Резултати анализе потврђују да величина слободне зоне има значајну улогу у перформансама зоне, па тако веће зоне имају веће перформансе које се снажније рефлектују на економски раст. Такође, слободне зоне које су основане на почетку периода анализе имале су израженије динамичке ефекте од слободних зона које функционишу дужи временски период. Разлог израженијих динамичких ефеката је посљедица непотпуне интегрисаности националне економије којом се обезбеђује снажан подстицај за економски раст у дугом року.

Теоријско и емпиријско истраживање докторске дисертације извршено је у складу са дефинисаним циљевима истраживања и дало је очекивани научни и друштвени допринос, који се огледа у проширењу постојећих теоријских и практичних спознаја у вези са функционисањем слободних зона у земљама у развоју и на

глобалном нивоу. Научни допринос дисертације односи се на обједињавање аналитичког и теоријског доприноса. Аналитички допринос истраживања огледа се у интегралном, кохерентном и детаљном објашњењу економских перформанси слободних зона на економски раст земаља у развоју и модалитетима и могућностима примјене ефикасног оквира слободних зона како би се створиле претпоставке за одржив и инклузиван економски раст у земљама у развоју.

Теоријски допринос истраживања огледа се у обједињавању и инкорпорирању обимне теоријске грађе и практичних примјера на глобалном нивоу у кохерентну и логички повезану цјелину, сублимацији досадашњих теоријских оквира и креирању ефективног и ефикасног теоријског оквира слободних зона у земљама у развоју. Искорак у научном открићу кандидат је остварио у аналитичком приступу обједињавања теоријске грађе из досадашњих истраживања у кохерентну и интегралну цјелину и приступом у емпиријском оквиру истраживања.

Већина релевантних и упоредивих истраживања (WB, OECD, ADB, UNCTAD) анализирала су локални и регионални утицај слободних зона, односно утицај на економски раст у подручјима где слободне зоне функционишу. Такође, истраживања су се базирала на анализи парцијалних показатеља ефикасности слободних зона. Фокус истраживања био је у працијалном испитивању утицаја индикатора слободних зона (инвестиције, запосленост, извоз) и њиховог удјела на локалном, регионалном и националном нивоу. За разлику од наведеног приступа у истраживању, кандидат је у докторској дисертацији обухватио и анализирао утицај економских перформанси слободних зона на економски раст земаља у развоју на националном нивоу. Избором варијабли у истраживању кандидат је омогућио је да се добију објективнији, тачнији и репрезентативнији резултати који показују утицај слободних зона на националном нивоу у земљама у развоју.

Прагматични допринос истраживања представља постојање директних и индиректних користи које имају држава, академска заједница и компаније које имају интерес за инвестирање у слободним зонама. То се, прије свега, односи на детаљније упознавање са карактеристикама, специфичностима и механизmom функционисања слободних зона, и на указивање креаторима економске политике у Босни и Херцеговини на избор одговарајућег оквира слободних зона који би имао позитиван утицај на економски раст.

Практични допринос произилази из могућности примјене теоријског доприноса и

добијених резултата истраживања. Владе земаља у развоју могу користити спознаје до којих се дошло у докторској дисертацији, а које се односе на истраживање теоријског оквира и кључних економских показатеља ефикасности слободних зона и њиховом утицају на економски раст земаља у развоју.

Теоријски и практични налази и искуства који су обухваћени и приказани кроз истраживање имају значајне позитивне импликације и допринос у економској теорији и пракси, у Босни и Херцеговини и другим земљама у развоју.

V МАТЕРИЈАЛ И МЕТОД РАДА

Методолошки приступ и материјали који су обрађивани у докторској дисертацији односе се на методе и материјале које су коришћени у изради теоријског оквира и оне који су коришћени у емпиријском дијелу истраживања. Материјали који су коришћени у теоријском и емпиријском дијелу истраживања су репрезентативни, тачни, објективни, релевантни и преузети су из научних књига, чланака, студија и осталих публикација са високим степеном значајности у научном пољу које обухвата предмет истраживања. Литература која је коришћена у истраживању је релевантна, са аспекта савремених научних достигнућа у предметној области и уредно је референцирана, у складу са важећим научним стандардима (APA стандарди, 7. издање).

У процесу израде теоријског оквира кандидат је користио мета анализу и анализу садржаја. Мета анализом су се синтетизовала различита и независна истраживања и интегрисали резултати наведених истраживања у кохерентну целину, односно заједнички резултат. У анализи теоријског оквира кандидат је користио је анализу садржаја, као деск-методе истраживања. У овом дијелу рада коришћени су секундарни извори података. Деск-методом, коришћењем интерних и екстерних извора података, кандидат је анализирао обимну теоријска грађу из научних књига, научних чланака, научних и стручних студија и истраживања и осталих доступних релевантних публикација. Штампана литература која је коришћена у дисертацији односи се на личну библиографску грађу кандидата и литературу прикупљену из библиотеке Економског факултета Универзитета у Бањој Луци. Електронски подаци прикупљани су коришћењем алата Гугл зналац.

Подаци који су прикупљени из интерних и екстерних извора кандидат је анализирао

примјеном методе анализе и методе синтезе података. Метода анализе коришћена је како би се анализирала структура, утицајни фактори и међусобне релације унутар оквира слободних зона. Примјеном генеричке анализе истражен је настанак и развој слободних зона. Протумачени дијелови из анализе повезани су у нову цјелину примјеном методе синтезе. Примјеном методе индукције добијене су спознаје о улози и утицају слободних зона на економски раст. Метода дедукције коришћена је да се на основу општих логичких обиљежја одређених односа изведу појединачни закључци о слободним зонама са већим степеном поузданости.

У емпиријском дијелу истраживања кандидат је користио је квантитативни приступ анализи података. Подаци који су коришћени у анализи прикупљени су из база података релевантних финансијских, нефинансијских и трговинских институција, националних агенција за статистику, централних банака и институција које управљају и врше мониторинг над радом слободних зона (ADB, ASEAN, AZFA, BELSTAT, CBBiH, COMSEC, DZS, EBRD, ECB, EUROSTAT, HNB, ILO, IMF, OECD, NBS, RZS, UN, UNCTAD, UNIDO, WB, WCO, WEF, WTO). Такође, дио података у вези са економским перформансама слободних зона у Бјелорусији кандидат је добио су директно од Димитрија Колкина, уз допуштење коришћења података од стране аутора студије, на основу сагласности Националног статистичког комитета Бјелорусије. У емпиријском дијелу истраживања кандидат је користио дескриптивну и панел анализу.

Дескриптивном анализом обрађене су и анализиране економске перформансе слободних зона. Поред тога, извршена је компарација са макроекономским индикаторима на националном нивоу и квантификовање контрибуције индикатора слободних зона у кумулативној вриједности индикатора националних економија таргетираних земаља. Панел анализом испитивана је повезаност и значај индикатора независне варијабле и њихов утицај на зависну варијаблу.

Анализу утицаја слободних зона на економски раст земаља у развоју кандидат је извршио је коришћењем програмског софтвера *SPSS Statistics*, верзија 21. У анализи је коришћен небалансирани *Panel data model*. Тестирање модела спроведено је на узорку три земље: Србије, Хрватске и Бјелорусије. У моделу су коришћени доступни подаци из база података националних статистичких агенција, влада земаља и институција које управљају и врше мониторинг над радом слободних зона. Временски период опсервације је период 2003-2019. године за Бјелорусију, 2008-

2019. године за Србију и 2011-2018. године за Хрватску. Доступност података за временски период од оснивања слободних зона у случају једне земље (Хрватска) представља ограничење у прибављању емпиријских података. Подаци о економским перформансама слободних зона у Белорусији и Србији доступни су од оснивања слободних зона у наведеним земљама.

Конструисана су три модела: модел без предиктора, модел са предикторима са фиксним ефектом и модел са случајним предиктором. На основу добијених резултата, модел са случајним предикторима је непримјењив у посматраном случају јер је параметар коваријансе редундантан. Израчунат је Интракласни коефицијент корелације за модел без предиктора и за модел са фиксним предикторима. Добијена вриједност, односно већа табеларна вриједност од тестиране имплицирала је да модел са доданим фиксним предиктором не чини статистички значајну промјену модела. На основу добијених резултата, као примјењив модел изабран је модел са фиксним предикторима.

Добијени резултати анализе инкорпорирани су у конвенционални модел израчуна БДП-а са циљем тестирања конструисане главне и помоћних хипотеза. Индикатори зависне и независне варијабле представљају објективан, поуздан и репрезентативан аналитички оквир. Коришћени индикатори и модел могу представљати добру полазну основу за даљња истраживања каузалитета слободних зона на економски раст земаља у развоју.

Приликом израде докторске дисертације кандидат се досљедно придржавао у примјени научних метода и поштовао је начела објективности, систематичности, прецизности, уопштености и поузданости. Примјењене методе у истраживању су адекватне, савремене и у довољном степену тачне. Истраживање које је кандидат спровео у докторској дисертацији је независно и непристрасно. У истраживању је испитиван довољан број параметара за добијање адекватног, тачног и објективног закључка. Обрада података је адекватна и усмејрена ка потврђивању конструисаних истраживачких хипотеза и научној верификацији теоријских основа изражених у докторској дисертацији. Резултати истраживања су тачно, правилно, објективно и логички изражени и инкорпорирани кроз дискусију. Такође, на основу правилног и логичког слиједа резултата, постоји могућност провјере резултата од стране независних аутора, и понављања истраживања.

VI РЕЗУЛТАТИ И НАУЧНИ ДОПРИНОС ИСТРАЖИВАЊА

Панел анализом кандидат је испитивао утицај слободних зона на економски раст земаља у развоју. Анализа је обухватила три земље у развоју: Србију, Хрватску и Бјелорусију. Кандидат уочава да наведене земље имају заједничке карактеристике које их чине погодним за анализу. На основу трансмисионаог механизма функционисања слободних зона кандидат анализира ефекте и утицај парцијалних компоненти слободних зона интегрисаних у једнствену цјелину на економски раст земаља.

Избор независних варијабли компатибилан је са економским перформансама, односно индикаторима функционисања слободних зона. Мјерни индикатор зависне варијабле у истраживању, односно економског раста је БДП *per capita* као релевантан и репрезентативан показатељ економског раста. Мјерни индикатори слободних зона, као независне варијабле, су број компанија, вриједност укупних инвестиција (страних директних и домаћих инвестиција), вриједност извоза и број запослених у слободним зонама анализираних земаља. У истраживању је коришћен небалансиран панел модел података. Оцењивањем три конструисана модела, изабран је модел без предиктора. Модел са фиксним предикторима, иако проширен и робуснији није изабран јер су резултати хи-квадрат теста указали на неоправданост проширивања модела, односно анализа је показала да је табеларна вриједност већа од тестиране. Модел са случајним предиктором је одбачен због присуства феномена редудантних параметара коваријансе. Оцјеном модела утврђено је да индикатори број компанија и број запослених у слободним зонама имају статистички значајан утицај на зависну варијаблу, односно БДП *per capita* анализираних земаља као индикатора економског раста.

Процијењена статистичка значајност наведених индикатора је висока. Статистички значај коефицијента за индикатор инвестиције у слободним зонама је висок али је његова процијењена вриједност мала. Статистичка значајност коефицијента уз индикатор извоз из слободних зона износи ниска а његова процијењена вриједност је мала. Кандидат констатује да, на основу добијених резултата, укључивање индикатора инвестиције у слободним зонама и извоз из слободних зона није оправдано. Утицај индикатора број компанија у слободним зонама на зависну

варијаблу је негативан. Повећањем броја компанија у слободним зонама долази до пада буџетских прихода као битне компоненте БДП, првенствено због политike субвенција.

Индикатор број запослених у слободним зонама има високу статистичку значајност и утицај на зависну варијаблу је позитиван. Позитивна веза између запослености и економског раста је конзистентна и компатибилна са макроекономским моделом учешћа компоненти у БДП-у. Раст броја запослених у слободним зонама доводи до повећања укупног фонда надница, односно доходака радника. Повећање њихових реалних доходака доводи до повећања фонда доходака, а не нужно и до повећања доходака по раднику. Повећање фонда доходака на основу повећања броја запослених у слободним зонама доводи до раста приватне потрошње и посљедично до раста државне потрошње, а тиме и до раста агрегатне тражње. Приватна (лична) потрошња представља најзначајнију компоненту БДП-а, са учешћем од 50 до 65% (Burda & Wyplosz, 2012). Просјечна вриједност удјела приватне потрошње у БДП-у Србије, Хрватске и Белорусије, у анализираном временском периоду, износила је 73,6%, 59,3% и 53,5%, респективно (RZS, 2020; DZS, 2020; BELSTAT, 2020).

Наведено имплицира да раст запослености у слободним зонама представља значајан генератор економског раста, мјерен БДП-ом *per capita*. Кандидат уочава да извоз из слободних зона има малу вриједност и статистичку значајност. Вриједност коефицијента компатибилна је са макроекономским моделом БДП-а и учешћа извоза, као компоненте нето извоза, у пропорцији од 11% (Blanchard, 2011). Индикатор инвестиције има ниску вриједност коефицијента. Кандидат је под термином инвестиције узео у обзир улагања у изградњу нових фабрика и куповину производне опреме (нестамбене инвестиције). Удио инвестиција у БДП-у креће се у распону 16-30% (Burda & Wyplosz, 2012), од којих нестамбене инвестиције имају удио који апроксимативно износи 70% у структури инвестиција (Blanchard, 2011).

Резултати истраживања компатибилни су са макроекономском интерпретацијом удјела компоненти у БДП-у, перма расходном приступу. Сви релевантни и конвенционални модели (Samuelson & Nordhaus, 2009; Krugman, & Obstfeld, 2009; Blanchard, 2011; Mankiw, 2012; Burda & Wyplosz, 2012; Krugman & Welsh, 2015; Blanchard, Amighini, & Giavazzi, 2017; Krugman, Obstfeld, & Melitz, 2018), који су квантификовали удио наведених компоненти, показују да највећи удио у структури БДП-а већине земаља у свијету има приватна и државна потрошња (56-65%), затим инвестиције (16-30%). Нето извоз има у многим земљама негативну вриједност, са

удјелом од 10-20% (удио извоза у нето извозу је апроксимативно 10-15%).

Резултати до којих је кандидат дошао у докторској дисертацији су јасно, правилно и са логичким слиједом приказани. Кандидат је изабране индикаторе у истраживању инкорпорирао у етаблирани и конвенционални модел БДП-а. На тај начин успостављена је веза између економских перформанси слободних зона и индикатора економског раста. Кандидат је јасно, прецизно и логички претумачио резултате панел анализе и објаснио механизам утицаја слободних зона на економски раст *ceteris paribus*.

Упоређујући резултате истраживања са истим или сличним истраживањима, кандидат је направио парцијална поређења. Због недостатка упоредивих истраживања (изузимајући студију Свјетске банке (WB, 2017)), упоређивање резултата са упоредивим парцијалим истраживањима представља логичан слијед дискусије у вези са добијеним резултатима истраживања.

Упоређујући резултате истраживања са истим или сличним која су се фокусирала на релацију броја компанија, инвестицирања и економског раста (Akinci & Crittle; 2008; Farole & Akinci, 2011; Farole, 2011; Kanungo, 2016; Cižkowicz, Cižkowicz-Pękała, Pękała, & Rzońca, 2017; WB, 2017a; COMSEC, 2017; ASEAN & UNCTAD, 2017; Alkon, 2018; UNCTAD, 2019; Frick & Rodríguez-Poze, 2019) кандидат је нагласио да су и наведена истраживања потврдила постојање позитивне релације између оснивања нових и проширења постојећих капацитета слободних зона, доласка иностраних компанија у слободне зоне и економског раста, на регионалном и националном нивоу.

Истраживањем утицаја слободних зона на извозне перформансе и удио у укупној вриједности националног извоза групе земаља у развоју (земље Југоисточне Азије, Централне и Јужне Америке, Близког истока, Сјеверне и Супсахарске Африке), Акинци и Критл, Азијска развојна банка и Конференција Уједињених нација о трговини и развоју (Akinci & Crittle, 2008; ADB, 2015; UNCTAD, 2019) показали су да слободне зоне имају позитиван утицај на раст вриједности извоза и удејла у укупном извозу националних економија. Са друге стране, анализа Јохансена и Нилсона (Johansson & Nilsson, 1997) показала је непостојање позитивног утицаја слободних зона на вриједност извоза у 10 азијских земаља због присуства ограничавајућих фактора, прије свега у постојању трговинских баријера на регионалном нивоу и неконзистентних мјера економске политike у дијелу извозно-

оријентисаних стратегија.

Анализирајући утицај слободних зона на тржиште рада, истраживања (Akinci & Crittle, 2008; Zeng, 2010; Farole, 2011; Zeng, 2016; COMSEC, 2017; WB, 2017a; UNCTAD, 2019) потврдила су постојање статистички значајног утицаја слободних зона на стопу запослености. Оснивањем слободних зона стварају се претпоставке за раст стопе запослености, а тиме и за економски раст, кроз механизме које утичу на повећање агрегатне тражње на националном нивоу. Такође, истраживање Акинсија и Критла (Akinci & Crittle, 2008) показало је да је ефекат слободних зона на раст запослености израженији у малим земљама до 5 милиона становника.

Кандидат закључује да слободне зоне прекао утицаја на тржишта рада, стварају претпоставке за инклузиван и одржив економски раст *ceteris paribus*, који представља један од фундаменталних циљева економске политике земаља у развоју. Наведеним начином се, акцелерацијом економског раста на дуги рок, стварају позитивне импликације на раст животног стандарда (Krugman, Wells, & Graddy, 2014). Теоријским и емпиријским истраживањем докторска дисертација остварује научни и практични допринос кроз проширење постојећих теоријских и практичних спознаја из области слободних зона.

Резултати истраживања и примјери добре праксе у земљама региона и земљама у развоју на глобалном нивоу указали су на постојање позитивне корелације између слободних зона и економског раста земаља у развоју. Кључни теоријски допринос односи се на допринос унапређењу теорије и аналитичког оквира. Аналитички приступ и избор индикатора припадајућих варијабли представљају одређени отклон од конвенционалних истраживања наведеног проблема, која су се већином фокусирала на парцијалне компоненте раста или анализу утицаја на локалном и регионалном нивоу.

Допринос развоју теорије слободних зона огледа се у инкорпорирању обимне теоријске грађе и практичних примјера на глобалном нивоу у кохерентну и логички повезану цјелину, сублимацији досадашњих теоријских оквира и креирању ефективног и ефикасног теоријског оквира слободних зона у земљама у развоју. Кандидат је ставио у фокус четири фундаментална фактора успјеха слободних зона (политички, легислативни, економски, институционални и регулаторни оквир), детаљно и са логичким слиједом их образложио, поткријепивши их теоријским поставкама и емпиријским истраживањима.

Као што смо претходно навели, прагматични допринос истраживања представља постојање директних и индиректних користи које имају држава, академска заједница и компаније које имају интерес за инвестирање у слободним зонама. То се, прије свега, односи на детаљније упознавање са карактеристикама, специфичностима и механизмом функционисања слободних зона, и на указивање креаторима економске политике у Босни и Херцеговини на избор одговарајућег оквира слободних зона који би имао позитиван утицај на економски раст *ceteris paribus*. Практични допринос произилази из могућности примјене теоријског доприноса и добијених резултата истраживања. Владе земаља у развоју могу користити спознаје до којих се дошло у докторској дисертацији, а које се односе на истраживање теоријског оквира и кључних економских показатеља ефикасности слободних зона и њиховом утицају на економски раст земаља у развоју.

Истраживање које је спроведено представља добру полазну основу за даљња истраживања у овом правцу. Како би се добио проширен модел, који ће потврдити резултате овог истраживања и додатно их проширити, са већим степеном тачности и поузданости, потребна је надоградња постојећег модела. Укључивање додатних параметара економских перформанси слободних зона и броја земаља у развоју у модел и дужег временског периода опсервације пружа претпоставке за нове спознаје о механизму утицаја слободних зона на економски раст. На тај начин би се створиле претпоставке за стицање нових сазнања о функционалности и ефикасности оквира слободних зона, лимитирајућим факторима, улози земаља, регионалних интеграција, глобалног легислативног трговинског оквира и међународних трговинских организација.

Приликом даљњих истраживања, као што је кандидат нагласио, треба се узети у обзир и ограничења која су истакнута у дисертацији, а која битно утичу на структуру и робусност модела и на резултате истраживања. Ипак, кандидат не крије да недоступност релевантних база података и неадекватна класификација и интерпретација економских перформанси слободних зона представљају факторе који битно утичу на квалитет истраживања и добијене резултате.

VII ЗАКЉУЧАК И ПРИЈЕДЛОГ

Докторска дисертација под називом „Утицај слободних зона на економски раст земља у развоју“ кандидата мр Дражена Марјанца представља самостално дјело које је израђено у складу са одабраном и дефинисаном темом. Кандидат је у потпуности поштовао концепт и нацрт истраживања који је дефинисан у пријави докторске дисертације. Научна вриједност докторске дисертације огледа се у приступу и начину третирања, са научног, односно емпиријског аспекта проблематике улоге и доприноса слободних зона у генерирању економског раста земља у развоју *ceteris paribus*. Детерминисани приступ у расчлањивању битних од небитних дијелова и обједињавање битних дијелова обимне теоријске грађе у цјеловиту и логички повезану цјелину, као и приступ у емпиријском истраживању представљају отклон од досадашњих истраживања и дају тежину у сагледавању научног доприноса докторске дисертације. Кандидат је обрадио теоријски и аналитички оквир слободних зона, фокусирајући се на битне елементе и карактеристике, у складу са глобалним трендовима у развоју, улози и утицају слободних зона.

У теоријском дијелу, кандидат је, консултујући релевантну литературу, образложио широку терминолошку употребу назива слободних зона, дефинисао доступне аналитичке оквире слободних зона, издвојио најбитније карактеристике слободних зона, образложио обиљежја најзаступљенијих типова слободних зона и дао историјски пресјек развоја слободних зона. Такође, кандидат је, потенцирајући значај и улогу развоја међународне трговине и глобализације, образложио развој слободних зона на глобалном нивоу, оквире слободних зона и међународни регулаторни трговински оквир којим се регулише функционисање слободних зона.

У емпиријском дијелу истраживања, кандидат је дефинисао аналитички оквир на основу кога је идентификовао и детерминисао варијабле и припадајуће индикаторе. Фокусирајући се на економски раст на националном нивоу, кандидат је инкорпорирао резултате истраживања у етаблирани модел израчуна БДП-а. Аналитички оквир и избор варијабли у истраживању представљају значајан допринос у анализи утицаја слободних зона на економски раст земља у развоју, у ширем контексту (национални ниво), за разлику од конвенционалних локалних

и регионалних импликација.

Истраживање је спроведено анализом података из релевантних статистичких база података, литературе и осталих извора и примјеном статистичких научних метода и инструмената истраживања и закључивања. Примјењене методе у истраживању су савремене, адекватне и у довољном степену тачне а спроведено истраживање је независно и непристрасно. Резултати истраживања су јасно, детаљно, недвосмислено и са логичким слиједом исказани. Донесени закључци и тумачења у истраживању базирани су на прикупљеним и обрађеним примарним и секундарним изворима података. Резултати истраживања обезбједили су довољно доказа за потврђивање главне и помоћних хипотеза истраживања.

Резултати истраживања приказани су на начин да омогућују логички повезану и једноставну провјеру и понављање поступка истраживања од стране независних истраживача. Коришћена литература у истраживању је релевантна, у складу са савременим трендовима у науци, у предметној области, и уредно је реферисана на основу важећих научних стандарда, примјењујући АРА стандарде, 7. издање. Теоријско и емпиријско истраживање у докторској дисертацији спроведено је у складу са дефинисаним циљем истраживања и обезбједило је очекивани научни и прагматични допринос, уз проширивање постојећих теоријских и практичних спознаја о утицају слободних зона на економски раст земља у развоју.

Теоријски и емпиријски резултати истраживања у докторској дисертацији дали су одговоре на постављено проблемско питање. На основу резултата истраживања идентификовани су проблеми у предметној области, дати модалитети и смјернице за њихово рјешавање и даљње побољшавање. На основу предложених модалитета и праваца истраживања, детерминисан је пут за изналажење нових адекватних теоријских и практичних рјешења која ће даодатно утицати на ефикасност и функционалност оквира слободних зона у земљама у развоју.

Истраживањем наведене теме кандидат је дошао до претходно наведених научних и прагматичних резултата који представљају богату подлогу за даљња истраживања из предметне области и на тај начин је докторску дисертацију учинио занимљивом и корисном за будуће истраживаче и практичаре.

Комисија је јединствена у мишљењу да је кандидат mr Дражен Марјанац успјешно извршио истраживање у складу са одобреном темом докторске дисертације. Докторска дисертација кандидата mr Дражена Марјанца је, складу

са чланом 3. Правилника о поступку провјере оригиналности завршних радова студената на II и III циклусу студија Универзитета у Бањој Луци, успјешно прошла провјеру оригиналности докторске дисертације са свега 2% преклапања те се може сматрати оригиналним научним дјелом које је самостално урађено, уз примјену одговарајућих научних метода истраживања.

На основу претходно наведеног, Комисија даје позитивну оцјену докторске дисертације mr Дражена Марјанца под називом „Утицај слободних зона на економски раст земља у развоју“ и сматра да овај рад задовољава све критеријуме успјешно урађене докторске дисертације, па из наведеног разлога

Предлаже

Научно-наставном вијећу Економског факултета Универзитета у Бањој Луци и Сенату Универзитета у Бањој Луци да прихвати позитивну оцјену докторске дисертације кандидата mr Дражена Марјанца под називом „Утицај слободних зона на економски раст земља у развоју“, одобри њену јавну одбрану и одреди комисију у вези са истом.

ПОТПИС ЧЛАНОВА КОМИСИЈЕ

Датум: 13.08.2021. године

1. Др Горан Поповић, редовни професор, Економски факултет Универзитета у Бањој Луци, ужа научна област Теоријска економија и Међународна економија, предсједник
-

2. Др Драган Глигорић, доцент, Економски факултет Универзитета у Бањој Луци, ужа научна област Међународна економија, члан
-

3. Др Радован Ковачевић, редовни професор, Економски факултет Универзитета у Београду, ужа научна област Међународни економски односи, члан
-